

SELÇUKLU SULTANI TUĞRUL BEY
VE
ABBÂSÎ HİLÂFETİNİN TÜRK VARLIĞI İLE FİİLİ BÜTÜNLEŞME
OLAYI

Selçuklu Türk Hâtunları Hilâfet Saraylarında

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI (*)

Abbâsi toplumunda Türk Hâtunlarının ilk zuhûru, Abbâsilerin nerede ise kuruluş devirlerine kadar uzanmaktadır. *Hârûn er-Reşîd* devrinde (786 - 809) hilâfet saraylarına intisâb etmiş olan *Mârîde*, *Merâcil* gibi (1) gözde Türk anaları ile hilafet çevrelerinde şahsiyetli Türk Hâtunları devride başlamış oluyordu. Büyük Türk anası *Mârîde*'nin güçlü kuvvetli biricik oğlu *el-Mutasım*'ın (833 - 842) hilâfet makamına geçmesi ile *Orta - Asya Türklüğü* için yeni bir devir başlamış oluyordu. Bu devirde sadece yağız çehreli, yiğit yapılı *Türk gençleri*, değil, onbinlerce sıhhatli, gürbüz *Türk kızları* da özel olarak Bağdad'a celbedilmiş ve bunlar Abbâsi toplumu ve hilâfet ülkelerinde asırlarca devam edecek Türk askerî varlığı ve millî Türk aile bütünlüğünün temelini atmışlardır (2).

Büyük Selçukluların tarih sahnesine İslâm Dünyasının yeni önderleri ve kurtarıcıları olarak girmelerinden sonra Abbâsî Hilâfet saraylarında Türk Hâtunları için öncekilere oranla çok daha parlak yeni ve muazzam bir devir daha başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin asıl kurucusu *Tuğrul Bey*'den (1040 - 1063) itibâren, *Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılınç Arslan*'ın (1156 - 1192) vefâtına kadar aradan geçen birbuçuk asırdan fazla bir dönem içinde bir çok Türk Hâtunu hilâfet saraylarına intisâb etmiştir. Diğer taraftan *el-Kâim Biemrillah* (1031 - 1075) da dahil,

(*) S. Ü. Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitim Bölümü Başkanı

(1) İbni Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, Mısır, s. 37. Kitapçı, Z. *et-Türk fi-Müellefâti'l-Câhız*, Beyrut, 1972, s. 174 - 175.

(2) Bu konularda çok geniş bilgi için bkz. Kitapçı, Z. *Orta Doğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, İst. 1987, s. 68 - 76. Ayrıca, Kitapçı, Z. *Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler*, Türk Kültürü, Ankara, 1972, no. 112, s. 1 - 15.

ondan sonra gelen on iki *Abbâsî Halîfesi*, bir veya ikisi müstesna ya Selçuklu hanedanına mensup bir Türk prensesi ile evlenmişler veya aristokrat bir Türk anasından dünyaya gelmişlerdir (3).

Her ne kadar, daha önceki yıllarda da hilâfet saraylarında bir çok Türk anaları boy göstermişlerse de, iki hânedan arasındaki münâsebetleri sıhriyet bağları ile güçlendirmek dolayısı ile Abbâsî hilâfetini Türk varlığı ile bilfiil bütünleştirmek için ilk ciddi ve şuurlu teşebbüsler Büyük Selçuklu Sultanı *Tuğrul Bey* tarafından yapılmıştır. Selçuklu Sultanlarının hilâfet merkezi *Bağdad* ve Abbâsî halifeleri ile olan dîni, siyâsî, özellikle mâlî münâsebetlerinin gelişmesi ile bu kabil sosyal münâsebetler bir başka renk ve yeni boyutlar kazanmış ve bu sâyede hilâfet saraylarına intisâb eden Türk Hâtunları kendi çevrelerinde daha etkin bir hâle gelmişlerdir.

Gerçekte Selçuklular devri hilâfet çevrelerindeki Türk Hâtunları için bir altun devir olmuştur. Bunda şüphesiz Selçuklu Sultanlarında ap-ayrı bir yeri vardır. Zirâ, *Tuğrul Bey*'den itibaren İmparatorluğun mukedderâtına hâkim olan bu güçlü Sultanlar, hem halifelerle sıhriyet bağları kurmuşlar, hemde hilâfet saraylarındaki Türk Hâtunlarına çok ayrı bir özen göstermişlerdir. Onlara göre bunun ayrıca erişilmesi güç mânevî bir değer ve şerefi vardı.

Selçuklular devri Türk Hâtunlarının hilâfet saraylarında böylesine üstün bir saygıya mazhar olmalarında Selçuklu Sultanlarının *Sünnî doktrinini* savunmaları ve özellikle *Tuğrul Bey*'in bir felâket sırasında bütün İslâm Dünyasına bir kurtarıcılar ordusunun başında girmesinde ayrı bir yeri vardır. Onların hamiyet-i dîniyye ve Sünnî İslâm mezhebini bir devlet politikası hâline getirmeleri ve bu yoldaki hasbî tutum ve davranışları sadece *Abbâsî Hâlifeleri* değil, bütün İslâm Dünyası tarafından sonsuz bir coşku ile karşılanmış, ciddi tasvib ve alâkaya mazhar olmuştur.

Şii Büveyhilerin zulüm ve tasallutu altında inim inim inleyen Abbâsî Halîfesi, özellikle *el-Kâim Biemrillah*, defalarca onun koruyucu saltanat şemsiyesi altına girmek istemiş ve Halifenin Bağdad'dan yükselen "*imdâd*" çığlıkları Selçukluların taht şehri *Rey*'e güç belâ ulaşabilmişti. Selçuklu Sultanı takip ettiği büyük dîni politika gereği bu imdâd çığlıklarına daha fazla dayanamamış ve sonunda güçlü ordusunun başında *Bağdad*'a gelmiştir. *Tuğrul Bey*, Bağdad'da sıradan bir devlet adamı değil, Halife tarafından mülkün gerçek sahibi haşmetli bir imparator olarak karşılanmış ve onun şahsına, bütün hilâfet tarihinde Türk Sultanı-

(3) Bu konularda "*ABBASÎ HİLÂFETİNDE SELÇUKLU HATUNLARI*" adlı yayına hazır büyük çalışmamızda çok geniş bilgiler verilmiştir. Z.K.

nın dışında hiç bir hükümdar ve sultana nasip olmayan muazzam merasimler yapılmış ve devrin âdeti olduğu üzere hiç bir hükümdar ve sultana nasip olmayan tantanalı büyük dîni ünvanlar tevcih edilmiştir (4).

Mâmâfih, *Tuğrul Bey*, bu yeni Türk Deelvtinin daha güçlü ve temellerinin daha sağlam bir zemine oturtulması için yeni bir takım politikalar ortaya koymuştur. Özellikle bizim konumuz açısından çok önemli olan bu yeni politikanın temel ilkeleri iki asil hedefe yöneliyordu. Bunlardan;

Birincisi, *Sunnî doktrini bir devlet politikası haline getirmek böylece hilâfeti korumak, yıkıcı mezhep ayrılıkları özellikle Şii Büvyhîlerin tehakkümüne bir son vereerek ümmetin mümkün olduğu kadar Sunnî İslâm prensipleri çerçevesinde, Türkün yed-i kudretinde siyâsî birliğini sağlamaktır.*

İkincisi ise; *Selçuklu hânedanını Abbâsî hilâfeti ile kaynaştırmak ve iki hânedan ailesini birbirini tamamlayan uyumlu bir bütün haline getirmektir. Böylece siyâsî gücü elinde tutan Selçuklu Sultanları ile dîni gücü temsil eden Abbâsî halîfeleri birleşerek ve Türkün askerî aristokrasi gücüne dayanan yeni, daha güçlü bir İslâm İmparatorluğu teşekkül etmiş olacaktır.*

Tuğrul Bey bu büyük hedefe ulaşmak için kadim Türklerden beri uygulanagelen geleneksel bir yola başvurmuş, yani İslâm Halîfesi ile *shriyet bağları* kurarak sosyal ve siyâsî münâsebetlerini daha da zenginleştirmek istemiştir. Onun bu fevkalade tutumuna işaret eden M. A. Köymen aynen şöyle demektedir; "*Tuğrul Bey dostlukları ve ittifakları karşılıklı veya tek taraflı akrabalık münasebetleri ile kuvvetlendirmekten ibaret olan eski bir Türk âdetini asla ihmal etmemiştir.*" (5).

A. Köymen bu görüşlerinde pekte haksız değildir. Bu kabil uygulamaların Onun hem kendi özel hayatında, hemde karşılıklı sosyal, siyâsî ilişkiler içinde bulunduğu çağdaş hükümdarlar, özellikle Abbâsî halîfeleri arasında çok canlı, çarpıcı örnekleri vardır. Meselâ *Tuğrul Bey*, *Harezm* ülkelerini fethetmeye muvaffak olduktan sonra, Harezm hâkimi karısı, fevkalade dirayetli, gerçek manada örnek bir Türk anası, ata binen, kılıncı kuşanan *Altun - Can Hâtun*'la evlenmişti (6). O *Altun - Can Hâtun* ki, bela ve musibetlerin yağmur gibi yağdığı bir anda ordunun ba-

(4) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut, 1965, IX, s. 633. Kitapçı Z., *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey İçin Bağdad'ta yapılan Hilâfet Merâsimi*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul, 1987, no. 3, s. 2 - 5.

(5) Köymen, M. A., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, 1976, s. 43.

(6) Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Miratü'z-Zaman*, Ankara, 1976, s. 75. Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1980, s. 137, 140.

şına geçerek *Tuğrul Bey*'in imdâdına koşmuş ve devleti yıkılma tehlikesinden kurtarmıştır. Mamafih bu faziletli Türk anasının yeri, Selçuklu Devleti için önemi, Türk devlet geleneğinin zamanındaki en ulu kadın temsilcisi hakkında bir başka araştırmamızda çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Yine O, bu cümleden olmak üzere *Bağdad*'a geldiğinde siyâsî bir manevra ve taktik olarak *Şûi Büveyh Oğulları* hükümdarı *Ebû Kâlicâr*'ın kızı ile evlenmiştir. Bu en azından Büveyhilerin *Tuğrul Bey*'e karşı direnme gücünü kırdığı gibi, onların nazarında *Tuğrul Bey*'in Şiilere karşı pek fazla tehlikeli bir Türk Sultanı olmadığı imajını yaratmıştır ki; bu, Selçuklu Sultanına bundan sonraki gelişmelerde çok daha geniş bir manevra yapabilme gücü ve imkânı sağlamıştır. *Tuğrul Bey*, bu ilk merhalede *Büveyhilerle* olan siyâsî ilişkilerinin restorasyonunda daha da ileri gitmiştir. Hatta O, kardeşi *Çağrı Bey*'in kızını, yani asil bir Türk prensesini yine Büveyhî hükümdarlarından *Ebû Kâlicâr*'ın oğlu *Ebû Mansur* ile evlendirmiş ve onların bu geçiş döneminde kendisine güven ve itimad etmelerini sağlamıştır (7). Bu kabil müsbet gelişmeler diğer taraftan Türk Sultanının deryalar gibi zengin dinî toleransı hakkında çarpıcı ipuçları vermektedir. Mamafih bütün bunlar, *Tuğrul Bey* ile kardeşi *Çağrı Bey* ailesinin bir birleri ile ne kadar içli dışlı olduklarını da sergilemektedir. Bu ve benzer olaylar otokratik Türk aile varlığının Selçuklularda ne kadar sağlam olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.

Gerçekte, bu hususta kaydedilen en büyük gelişme *Tuğrul Bey*'in yine kardeşi *Çağrı Bey*'in gözde kızlarından bir diğerinin de, yani *Hatice Arslan Hâtun*'un Abbâsî halifesi *el-Kâim Biemrillah* (1031 - 1075) ile evlenmesidir. Sultan bu evlenme işinde şüphesiz çok etkin bir rol oynamış ve bu yöndeki müessir kararların hepsini bizzat kendisi vermiştir. Fakat onun çok çarpıcı ve başta Halife *el-Kâim* olmak üzere hilâfet merkezi hatta müslüman entellektüel çevrelerini ayağa kaldıran çok cesur bir diğer teşebbüsü daha vardır. O da *Tuğrul Bey*'in karşısına dikilen bütün engel, barikat ve direnmeleri kırarak Abbâsî halifesi *el-Kâim Biemrillah*'ın kızı *Seyyide Fatıma el-Betül* ile evlenmiş olmasıdır (8). Bu ise ne Türk İslâm ne de Abbâsiler tarihinde bir eşi ve örneği olmayan tamamen yeni bir gelişmedir.

(7) Yınanç, M. H., *Çağrı Bey*, İA. 111, s. 327. *Çağrı Bey*'in kızlarından bir diğeri *Tavgaç Han*'ın oğluna nikâhlanmış ve dördüncüsünde *Kutalmış*'a nâmez kılınmıştı.

(8) Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 92, 94. Köymen, M. A., *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1982, s. 193. Kaynaklarda her ne kadar halifenin bu kızından sadece "Seyyide - Hanımefendi" olarak bahsedilmekte ise de Sıbt, onun adının açık açık "*Fatımatü'l-Betül*" olduğunu kaydetmektedir.

İmparatorluk döneminin güçlü sultanı *Melikşah*, bu politikayı uygulamada daha da ileri gitmiş, ona yeni yeni boyutlar kazandırmak istemiştir. Bilindiği gibi onun kızı *Mâh Melek Hâtun*, Abbâsi halifelerinden *el-Muktedi Biemrillah* (1075 - 1094) ile izdivâç etmiş ve ondan *Cafer* adında bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti. İşte *Melikşah* (1072 - 1092) çok daha cesur bir adım atarak torunu *Cafer*'i, halifeye kesin veliaht olarak tayin ettirmek istemiş ve böylece Abbâsi hilâfetinin bilfiil Selçuklu hanedanına intikalini sağlamak için ilk ciddi teşebbüslerde bulunmuştur (9). Selçuklu saltanatını hilâfet tâci ile süslemek ve *Bağdad*'ı Selçuklu hilâfetinin "*Başkent*"i yapmak, dolayısı ile Türk Cihan Hakimiyetini tesis etmek, ufku dünyalar kadar geniş bu Türk Sultanının hayatı boyunca taşıyıp durduğu en kudsi bir emel olmuştur. Gel gör ki insafsız ecel ona bu fırsatı vermemiştir.

Mamafih *Tuğrul Bey*'in bu yeni insiyatifi, Onun dîn-ü devlet ve mülk-ü millet için tesbit ettiği bu yeni politikası bir esas olarak kabul edilmiş ve kendisinden sonra gelen bütün Selçuklu Sultanları tarafından büyük bir titizlik ve hassasiyetle uygulanmıştır. Hattâ bazı Selçuklu Sultanları çok daha ileri gitmişler, İslâmın taht ve baht şehri olan *Bağdad*'ı Türk - İslâm hilâfetinin yegane merkezi haline getirmeyi bile tasarlamışlardır.

Evet, Selçuklu Devletini kıtalararası büyük bir imparatorluk haline getirenler, onu haşmet ve ululuğun şâhikalarına ulaştıran kudretli Selçuklu Sultanlarının her birinin ayrı bir meziyet ve özelliği varsada, onların müşterek oldukları bir tek nokta vardır. O da bu Sultanlardan her birinin kendi devirlerinde Abbâsi Halifeleri ile Türk Hanedan ailesine mensup bir Selçuklu prensesi ile evlenmelerine şahid olmalarıdır. Mamafih bütün bu hayırhah gelişmeler; *Asya'nın engin ufuklarını katlayarak Bağdad önlerine gelen Türk Sultanlarının halifeye gösterdikleri bu sıcak ve samimi ilgi, onun şahsında risaleti bütün insanlığı kucaklayan Hz. Peygamber'e, onun Âl-i Beytine olan sevgi ve bağlılıklarının derin bir tezâhürü olarak kabul edilmelidir. Zirâ Onlar, Türk Hatunları vasıtasıyla hem sıhriyet bağlarını geliştirmeyi hem de hilâfet ailesine, nesl-i pâk-i Peygamberi'ye intisâb etmeyi en büyük bir şeref, bir mutluluk, bir mazhariyet olarak görmüşlerdir.*

Selçukluların yükselme devrinde her birinin bir Abbâsi halifesi ile bu şekilde bir sıhriyet, bir akrabalık kurduğunu ve böylece sosyal, siyâsi münasebetlerini geliştirdiklerini ve iki tarafında bir birleri ile daha bir yaklaşma ve kaynaşma içinde olduklarını söylemiştik. Bunun Selçuklu tarihinde çok ilginç örnekleri vardır. Mesela;

(9) es-Sübki, *Tabakatü's-Şafiyye*, Beyrut, 111, s. 143.

Ebu Cafer el-Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'in kardeşi ve *Çağrı Bey*'in şahsiyetli kızı *Hatice Arslan Hâtun* ile, *Ebu'l-Kâsîz Abdullah Ubdetüd-Dîn el-Muktedî Biemrillah* (1075 - 1094), Büyük Selçuklu Sultanı *Melik-şah*'ın (1072 - 1092) güzide kızı *Mâh Melek Hatun*'la, *Ebu'l Abbas Ahmed el-Mustazhir Billah* (1094 - 1118), Selçuklu Sultanlarından *Mehmed Tapar*'ın (1105 - 1117) çok değerli kız kardeşi *İsmet Hanun*'la, *Ebu Mansur el-Fazl el-Müstersîd Billah* (1118 - 1135), imparatorluk devrinin büyük sultanlarından *Sancar* (117 - 1157)'ın faziletli kızı *Emine Hâtun*'la evlenmişlerdir (*).

Hilafet saraylarındaki Türk Hatunları nesli, altun zincirinin son halkasını, Anadolu Selçuklu Sultanlarına ait soylu bir prenses oluşturmaktadır. Evet Abbâsî hilâfetini aralıksız tam 46 yıl idare etmiş ve bu yönde en büyük rekoru kırmış çok değerli Abbâsî halifesi, faziletli Türk anası *Zümrüd Hatun*'un oğlu *en-Nasır Lidinillah* (1180 - 1225) Anadolu Selçuklu Sultanı *II. Kılınçarslan*'ın (1156 - 1192) melek tabiatlı dindar ve güzel kızı *Selçuka Hâtun*'la evlenmiş ve dillere destan, imrenilecek bir hayat yaşamıştır.

Yukarıdan buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı gibi *el-Kâim Biemrillah*'la başlayan ve *ez-Zâhir Biemrillah*'la son bulan bu Abbâsî saraylarındaki *Selçuklu Türk Hâtunları* varlığı nerede ise iki asır devam etmiştir. Bu ise beş asırlık Abbâsî hilafetinin üçte birini teşkil etmektedir. Evet asırları kapsayan bu uzun süre içinde ve her bir halife devrinde hilâfet saraylarında mutlaka bir Selçuklu Prensesi bulunmuştur. Oysa durum sadece bundan ibaret de değildir. Şöyle ki;

Selçukluların Tarih sahnesine çıkmalarından çok daha önce Harun er-Reşid'den itibaren *Mârîde Hâtun*, *Şuca Hâtun*, *Katrûn-Nedâ Hâtun* ve *Şağab Hâtun* gibi daha bir nice faziletli Türk hatunları bir biri ardından hilâfet saraylarına intisab etmişler ve hilâfet tarihinde çok az bir kadına nasib olan derin izler bırakmışlardır. Hele hele *Şağab Hâtun* altı yaşında halife olan oğlu *el-Muktedir Billah* (908 - 932) zamanında devletin bütün dizginlerini ele almış ve tam yirmi beş yıl Abbâsî hilâfetini üstün bir devlet anlayışı ile idâre etmiştir (10).

Mamafih, Türklerin *askerî*, *idâri* sahalarda sahip oldukları rakipsiz durumları bir tarafa, Abbâsî Saraylarındaki bu fiilî *Türk Hâtunları* varlığı, Selçuklu Sultanlarının Abbâsî hilâfeti üzerindeki nüfuz ve kudretlerinin hangi boyutlara ulaştığının çok önemli bir delili olsa gerektir.

(*) Bu konularda "*Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hatunları*" adındaki yayına hazır büyük çalışmamızda çok geniş bilgiler verilmiştir.

(10) Kitapçı, Z., *Şağab Hâtun'un Şahsiyeti*, Milli Kültür, Ankara, 1990, no. 78, s. 61 - 62. Türk İslam Tarihinin önde gelen simalarından biri olan bu faziletli Türk anası hakkında ilk ciddi büyük çalışmamız yayınlanmak üzere dir. Z.K.